

УДК 378.091.8(477):374.7.091“192/193”

О.Б.Комарніцький

Участь студентів педагогічних навчальних закладів України у ліквідації неписьменності дорослого населення (20–30-ті рр. ХХ ст.)

У статті з'ясовано участь студентів педагогічних навчальних закладів у кампанії ліквідації неписьменності дорослого населення. Молодь працювала у лікнепах пропагандистами, агітаторами та “ліквідаторами”. Зазначається, що загальне керівництво цією роботою здійснювали відповідні комісії, які, у свою чергу, виконували вказівки комсомольських організацій і профкомів вишів, а практичну діяльність студентів координували осередки товариства “Геть неписьменність”. Автор робить висновок, що впродовж 20-х рр. робота щодо ліквідації неписьменності було незадовільною. Поставлені завдання реалізувати не вдалося. У наступному десятилітті до них повернулися із більшим розмахом. Студенти проводили практичну роботу щодо ліквідації неписьменності на околицях міст, у селах, робітничих поселеннях, у військових частинах тощо. Встановлено, що наповнюваність лікнепів була різною, а відтак середнє число неписьменних, які припадали на одного студента, коливалося від 2 до 10 осіб. Молодь ініціювала створення ряду міських шкіл малописьменних і неписьменних, гуртків лікнепу, зборів коштів на користь ліквідації неписьменності. Найбільш активних студентів-ліквідаторів морально стимулювали: нагороджували значком “Геть неписьменність!”, грамотами. Водночас, автор показав ряд недоліків у роботі з ліквідації неписьменності: не вистачало фінансів на проведення кампаній; недостатньо було підручників та посібників, слабка постачання пільговими квитками для проїзду до місця роботи тощо.

Ключові слова: лікнеп, неписьменність, студенти, інститут, технікум.

Однією із ключових проблем, яка постала перед правлячим режимом, що збирався здійснювати інтелектуальне керівництво всім суспільством, була ліквідація неписьменності. Це питання було надзвичайно актуальним, зважаючи на важкий спадок, пов'язаний із безграмотністю, який більшовики отримали від царизму. Перед ними постало завдання навчити робітників і селян читати, писати та рахувати, і водночас прищепити їм комуністичну ідею. До участі у кампанії ліквідації неписьменності, серед інших залучали і студентів. Піднята тема комплексно не вивчалася і побічно висвітлювалася у публікаціях сучасних українських істориків В.К.Молоткіної [1], О.О.Лаврут [2], О.Л.Рябенко [3], А.Ф.Сурового [4], радянського вченого Г.І.Ясницького [5] та ін. Метою статті є висвітлення на базі архівних документів і матеріалів тогочасної преси, праць українських дослідників роботи студентів педагогічних навчальних закладів щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

З 1924 р. набула поширення участь студентства у кампанії ліквідації неписьменності серед дорослого населення [1, с. 11], завдання якої були визначені у постанові ВУЦВК від 4 листопада 1923 р. “Про ліквідацію неписьменності”. До цієї кампанії залучали всіх студентів, але перевагу надавали комуністам і комсомольцям, які мали нести в маси ідеологію КП(б)У. Підтвердженням цього стала постанова ЦК РКП(б) від 30 травня 1925 р. “Про роботу комісії по лікнепу” та ВУЦВК й РНК УСРР від 3 липня 1929 р. “Про заходи у ліквідації неписьменності серед дорослої трудящої людності УСРР”. З метою підвищення ефективності роботи молоді ОБПС встановили зв’язок з міськими надзвичайними комісіями з лікнепу, проводили організаційну та політичну роботу серед студентства. Головний відділ політичної освіти пропонував всім губвідділам політосвіти підготувати та брати активну участь у кампанії з ліквідації неписьменності, зокрема взяти на облік студентів, яких можна було б залучити до цієї роботи, провести для них короткотермінові курси та конференції з питань організації і методології участі в цій кампанії [2, с. 76-77].

Студенти мали працювати у лікнепах як пропагандисти, агітатори та “ліквідатори” [6, арк. 27]. У перші роки боротьби з неписьменністю значна увага приділялася агітаційній кампанії, оскільки значна частина дорослого населення не бажала навчатися. Тому було запроваджено зразковий план агітації, який передбачав такі заходи:

1. Суд над неписьменним, що не відвідував лікпункту, та над письменним, який не вчив неписьменних і не роз’яснював їм потреби ліквідації неписьменності. Для цього видавалися такі книги як, наприклад, “Агітсуд над неписьменним” (автори – А.І.Богуславський і М.Б.Зайдман) та ін. Суди проводилися у вигляді інсценувань за визначеним планом. Для їх проведення використовувалися театри, кіно, клуби та ін. культурно-освітні установи.

2. На загальних зборах та мітингах обговорювати питання про лікнеп, демонструвати свої досягнення (колишні неписьменні читали уривки з газет; виступи тих, що вчилися із закликком навчатися).

3. Видати агітгазету-одноденку. У разі відсутності коштів використовувати місцеві періодичні видання, відвівши для цього спеціальну сторінку. Газета або сторінка повинні були містити повідомлення про роботу НКЛН, ілюстровані статистичними матеріалами, малюнками та ін.; про працю окремих лікпунктів, про новостворені лікпункти; розповіді тих, хто вже навчився читати і писати; гасла та статті з фактичним матеріалом.

4. Виробити та розповсюдити по містах і селах листівки, відозви, плакати, гасла, наприклад, “Не молебєн, а грамота та знання врятують від неврожаю”, “У письменного і земля більше родить”, “Де в неписьменного колос, то у письменного два”, “На 10 роковини Жовтневої революції не повинно бути жодного неписьменного робітника й селянина в Радянській Республіці. Ленін”.

5. Влаштувати виставки ліквідації неписьменності.

Застосовувались і засоби примусу: прилюдна ганьба на сходах і зборах тих учнів, хто не хотів навчатися: оголошення в місцевій пресі списків тих, хто

ухилився від відвідування лікпунктів, під заголовком: “Дезертири лікпунктів”; товариський суд; штраф на користь товариства допомоги ліквідації неписьменності, який накладався на установи, що не піклувалися про відвідування їхніми робітниками та службовцями лікпунктів [7, с. 357-358].

Керівництво роботою студентів з ліквідації неписьменності здійснювали відповідні комісії, які, у свою чергу, виконували вказівки комсомольських організацій і профкомів вишів [8, арк. 68]. Практичну роботу студентів також координували осередки товариства “Геть неписьменність” (часто назва організації вживалася як “лікнеп” – Авт.). Потужний осередок працював у Катеринославському ІНО. У лютому 1926 р. він охопив своєю роботою 575 членів, серед яких 34 особи були комуністами, 54 – комсомольцями [9, арк. 149]. В Одеському ІНО у другому триместрі 1924–1925 н.р. осередок об’єднав 325 студентів, 50 з яких були активістами [10, арк. 278]. У Київському ІНО осередок виник у 1923–1924 н.р. У тому навчальному році в системі лікнепу працювали 75 студентів [11, арк. 84]. На початку 1924 р. профсекція “Робос” організувала п’ятижнівні курси для підготовки “ліквідаторів”, які охопили близько 400 студентів усіх вишів міста, серед яких 150 осіб навчалися у Київському ІНО [11, арк. 12, 84]. У Кам’янець-Подільському ІНО осередок “лікнепу” розпочав свою роботу в 1924–1925 н.р. у складі 11 членів. Головою обрали викладача Н.Т.Гаморака [12, арк. 3 зв.; 13, арк. 8]. У 1926 р. до складу осередку вже входили 103 члени, у т.ч. 23 комсомольці [14, арк. 22, 24, 81]. У весняному триместрі 1924–1925 н.р. у Чернігівському ІНО членами осередку “Лікбезу” були 83 особи [15, арк. 13 зв.], навесні 1929 р. – понад 200 [5, с. 222]. У 1927–1928 н.р. у Полтавському ІНО налічувалося 23 члени товариства “Геть неписьменність”, а в 1928–1929 н.р. – 95 [16, арк. 35 зв.]. “Лікнеповці” працювали також у Миколаївському [17, арк. 7-7 зв.; 18], Ніжинському [19, арк. 101], Харківському [3, с. 93; 20, с. 337] та Херсонському ІНО [21, с. 42].

Осередки товариства “Геть неписьменність” функціонували у педтехнікумах, зокрема, у Бердянському [22, с. 88], Вінницькому українському (у 1928 р. тут було 35 членів) [4, с. 165; 23, арк. 38; 24, арк. 15; 25, арк. 24], Житомирському єврейському [26, арк. 221], Запорізькому (у 1925–1926 н.р. – 40) [27, арк. 10 зв.; 28, с. 25], Маріупольському (у грудні 1929 р. – 130 [8, арк. 33 зв.], у травні 1930 р. – 159 [8, арк. 63]), Могилів-Подільському [29, арк. 72 зв.], Полтавському (у 1925–1926 н.р. – 34) [30, с. 8], Черкаському педтехнікумах. Що стосується останнього, то у 1928–1929 н.р. до його складу ввійшли 9 викладачів і 142 студента [31, арк. 4].

Члени осередків збиралися на свої зібрання. Наприклад, у Запорізькому педтехнікумі з жовтня 1925 р. по березень 1926 р. відбулося 2 загальних зборів [27, арк. 10 зв.; 28, с. 25]. У Черкаському педтехнікумі упродовж 1928–1929 н.р. було проведено 5 засідань осередку [31, арк. 4].

Упродовж 20-х рр. робота щодо ліквідації неписьменності було незадовільною. Поставлені завдання реалізувати не вдалося. Про це свідчать, зокрема, такі дані: у 1928–1929 н.р. у Вінницькому окрузі пунктами лікнепу було охоп-

лено лише 1,2% неписьменних, Ніжинському – 1,05%, Харківському – 0,05%. Головними причинами такого стану були прорахунки в системному плануванні неписьменності, методична безпорадність молоді у роботі з дорослим населенням, хронічна нестача книг і періодичних видань, необхідних для ефективного проведення кампанії [32, с. 223].

Для активізації роботи осередків товариства серед студентства 2 вересня 1929 р. президією ЦБПС України і Центральним правлінням товариства “Геть неписьменність” в Україні було укладено угоду, відповідно до якої кожний виш для роботи у системі лікнепу мав виділити 20% свого студентства. Регламентувалося, що для цієї категорії молоді така робота мала бути єдиним громадським зобов’язанням. Ще 5% студентів відряджали у розпорядження товариства і профспілок для виконання обов’язків методистів, лекторів та інспекторів лікнепу. У свою чергу, товариство зобов’язувалося виділити для кожного вишу групи неписьменних, забезпечити їх приміщеннями та навчальними приладдям, проводити через місцеві органи освіти методичне інструктування студентів-“ліквідаторів”. Після завершення роботи кращих студентів, факультети, виші, які найбільше відзначилися у цій роботі, товариство мало преміювати. Кожний профком чи виконбюро виділяли відповідальну особу щодо участі студентів у ліквідації неписьменності [33, арк. 48-48 зв.].

Ця угода певною мірою активізувала роботу осередків товариства “Геть неписьменність”. Так, у Житомирському ІСВ восени 1930 р. осередок об’єднав 345 членів [34, арк. 11; 35, с. 85]. У січні того року у Київському ІНО до його складу входили 285 членів [36]. У Полтавському ІСВ у 1932 р. працювали 116 “ліквідаторів” [37, арк. 295], у Вінницькому – 81 [38, арк. 46]. Активно діяли осередки у Бердянському (у квітні 1930 р. мав 278 членів [8, арк. 48], у січні 1931 р. – 250 [39, с. 293]), Луганському (у першому семестрі 1932–1933 н.р. – 107) [40, арк. 68], Мар’їнському (у 1928 р. – 56, у 1929 р. – 147) [11, арк. 40 зв.], Миколаївському (у березні 1931 р. – 125) [41, арк. 58 зв.], Проскурівському педтехнікумах [42, арк. 8 зв., 46].

Архівні документи, матеріали тогочасної періодики свідчать про практичну роботу студентів щодо ліквідації неписьменності на околицях міст, у селах, робітничих поселеннях, у військових частинах тощо. Для студентів-ліквідаторів проводилися відповідні семінари щодо методів роботи. Наприклад, в Одеському ІНО у другому триместрі 1924–1925 н.р. відбулося 3 семінари [10, арк. 278], Бердянському педтехнікумі – на початку 1930 р. – 2 [8, арк. 48]. Такі ж семінари проводилися у Миколаївському ІНО [17, арк. 7 зв.].

Низка документів дає змогу встановити кількісний склад студентів, що брали участь у ліквідації неписьменності. Так, у 1929 р. до цієї роботи залучили 635 студентів Київського ІНО [16, арк. 38 зв.]. У жовтні-листопаді того ж року працювали 658 “культармійців”, у січні-лютому 1930 р. – 720, навесні того ж року – знову 658 студентів (у т.ч. 128 комуністів і комсомольців), з яких 477 були “ліквідаторами”, 74 – організаторами, 44 – методистами і т.д. [43]. Крім того, у Дніпропетровському ІНО у 1926 р. налічувалося 575 студентів, які

працювали у пунктах ліквідації неписьменності; Одеському – у 1929–1930 н.р. – 720 [5, с. 221; 44, с. 66]; Полтавському – у 1928–1929 н.р. – 54 [16, арк. 35 зв.; 45, с. 199]; Харківському – у 1929 р. – 400 [5, с. 221], у 1930 р. – 860 [46]; Херсонському – у 1926–1927 н.р. – 160 (у т.ч. і викладачі – Авт.) [47, с. 153; 48, с. 46], у січні 1930 р. – 70 [49]; Чернігівському – у 1923–1924 н.р. – 18 [50, арк. 45 зв.]; Дніпропетровському ППО й ІСВ – у червні 1932 р. – відповідно 195 [51, арк. 44] і 120 [14, арк. 43]; Житомирському ІСВ – восени 1930 р. – 317 [52, арк. 54; 53, арк. 24], у 1931 р. – 122 студенти [54, арк. 34]; Київському ППО – у червні 1932 р. – 202 [55, арк. 33]. У Бердянському педтехнікумі у квітні 1930 р. був 221 студент-“ліквідатор” [8, арк. 68], у червні 1932 р. – 63 [51, арк. 45]; Гадяцькому – у жовтні 1930 р. – 30 [56, арк. 44]; Дніпропетровському російському – у червні 1932 р. – 21 [51, арк. 45]; Зінов’євському – у 1928 р. – 120, у 1929 р. – 90 [16, арк. 2]; Конотопському – у першому семестрі 1933–1934 н.р. – 11 [57, арк. 228]; Луганському – у першому семестрі 1933–1934 н.р. – 25 [40, арк. 68]; Маріупольському – у травні 1930 р. – 75 [8, арк. 63]; Миколаївському – у березні 1931 р. – 82 [41, арк. 58 зв.], у травні 1935 р. – 15 [58, арк. 14]; Черкаському – у 1928–1929 н.р. – 114 [31, арк. 4], у 1930 р. – 109 [59]; Чернігівському – у жовтні 1932 р. – 28 [60, арк. 42].

Абсолютна більшість студентів працювала на громадських засадах. Наприклад, у Чернігівському ІНО у 1924–1924 н.р. з 18 студентів, які працювали у лікнепах, платню отримували лише 3 [50, арк. 45 зв.]; у Харківському – у середині 20-х рр. – відповідно бл. 300 і 49 [3, с. 93]. Подібне мало місце і в Полтавському ІНО, студенти старших курсів якого, як правило, трудилися безкоштовно [61, с. 191].

Наповнюваність лікнепів була різною, а, відтак, середнє число неписьменних, які приходилося на одного студента коливалося від 2 до 10 осіб. Так, у Чернігові навесні 1929 р. у 90 лікнепах, що охоплювали 313 осіб, працювали 120 студентів місцевого ІНО [5, с. 222; 62, с. 197]. Навесні 1930 р. 658 студентів Київського ІНО навчали 4108 неписьменних [43]. У січні 1930 р. 70 студентів Херсонського ІНО охопили навчанням 200 неписьменних [49]. У 1931 р. в лікнепах трудилися 122 студенти Житомирського ІСВ, які навчали 1023 особи [54, арк. 34]. Полтавському ІСВ на 1932 р. доручили охопити навчанням 600 осіб. Однак, плани підкорегували і 72 студентам довелося навчати 696 осіб [37, арк. 295]. Подібне мало місце і в Могилів-Подільському педтехнікумі, де силами студентів проводилася ліквідація неписьменності 386 осіб, хоча планувалося охопити лікнепом 240 осіб [56, арк. 32]. У Черкаському педтехнікумі у 1928–1929 н.р. участь у ліквідації неписьменності брали 114 студентів, які навчали 402 неписьменних [31, арк. 4]. У 1930 р. 109 черкаських студентів трудилися у 61 школі ліквідації неписьменності, які охопили 830 осіб [59]. Молодь Білоцерківського педтехнікуму у червні-вересні 1929 р. працювала у 36 лікнепах, у яких здобували освіту 953 неписьменних [16, арк. 28]. У квітні 1930 р. 221 студент Бердянського педтехнікуму охопив навчанням 314 неписьменних і малописьменних [8, арк. 68], на початку 1931 р. – відповідно 117

і 517. Щоправда, регулярно заняття фактично відвідували лише 365 осіб [39, с. 398]. Студенти Одеського ІНО у 1924–1925 н.р. навчали грамоти 352 осіб [10, арк. 279]; Полтавського – у 1929 р. – 322 [63, с. 17; 64, с. 112]; Харківського – у 1920-х рр. – 3100 [65, с. 29]; Ніжинського ІСВ – у 1932 р. – 2724, у 1933 р. – 1900 [66, с. 161]; Новомосковського – у 1929–1930 н.р. – 420 [56, арк. 6]; Маріупольського педтехнікуму – у грудні 1929 р. – 400 [8, арк. 33 зв.], у травні 1930 р. – 542 [8, арк. 63]. Кількість неписьменних, охоплених студентами Мар'їнського педтехнікуму, з вересня по грудень 1929 р. зросла з 213 до 450 осіб [16, арк. 40 зв.]. Крім того, у 1925–1926 н.р. студенти Золотоношського педтехнікуму працювали у 2 лікнепах [67, арк. 40], Нероновицького – 3 [67, арк. 79; 68, арк. 60-60 зв.].

Студентська молодь була ініціатором створення ряду міських шкіл малописьменних і неписьменних. Наприклад, одна з таких шкіл у 1926–1927 н.р. функціонувала при Полтавському педтехнікумі. Двічі на тиждень група селян відвідувала цей заклад, де упродовж 4 год. працювала під керівництвом 4 студентів за програмою 7-річної школи [69, арк. 60]. У Херсонському ІНО було створено групи студентів, які керували школами неписьменних у двох районах міста – Сухарному і Воєнному. У них навчалися 82 особи [70, с. 9]. Студентство Волинського ІНО школу малописьменних створило при фабриці “Червоний чоботар” [16, арк. 5; 71, арк. 3]. 4 школи у першому семестрі 1934–1935 н.р. започаткували і учителювали в них студенти Миколаївського педтехнікуму [58, арк. 31]. У 1930 р. молодь Мар'їнського педтехнікуму організувала школу для підлітків на 50 осіб [56, арк. 90].

Студенти створювали гуртки лікнепу. Так, у 1926–1927 н.р. такий гурток започаткувала молодь Київського ІНО [72, арк. 9], а навесні 1929 р. – Волинського ІНО [34, арк. 11]. Студенти Житомирського ІСВ організували гурток лікнепу на хуторі Гуйва Синьгурівської сільради [73]. Такі ж гуртки працювали в Маріупольському [8, арк. 33 зв.] і Полтавському педтехнікумах [30, с. 8].

Мали місце випадки, коли студенти проводили збір коштів на користь лікнепу. Наприклад, у 1925–1926 н.р. влаштували благодійний концерт студенти Ніжинського ІНО, виручка від якого пішла на користь лікнепу [19, арк. 101]. Збирали кошти і студенти Київського ІНО [16, арк. 48].

Молодь Полтавського ІНО [16, арк. 35 зв.], Бердянського [39, с. 293], Гадяцького [56, арк. 44], Мар'їнського [56, арк. 90] і Новомосковського педтехнікумів проводила у своїх містах перепис неписьменних [60, арк. 24]. Перевірку роботи лікнепів проводили студенти Полтавського ІСВ [37, арк. 295], Бердянського [8, арк. 68] та Конотопського педтехнікумів [74, арк. 12]. Крім того, студенти Одеського ІНО у другому триместрі 1924–1925 н.р. з метою залучити населення до лікнепів провело 7 агітаційних доповідей і 1 агітсуд [10, арк. 279].

У ліквідації неписьменності брала участь також молодь Кам'янець-Подільського ІНО [13, арк. 1 зв.; 75, арк. 139], Глухівського [76, арк. 15], Київського [77, арк. 3] та Уманського ІСВ [6, арк. 27], Бердичівського [78, арк. 2], Вінницького українського [24, арк. 15; 79, арк. 15; 80, арк. 14, 36; 81, арк. 14], Гайсинського

[4, с. 163], Запорізького [67, арк. 132], Кам'янець-Подільського [82, арк. 60], Київського російського [83, арк. 51; 84, арк. 8; 85, арк. 6], Куп'янського [16, арк. 3 зв.], Новоград-Волинського [86, арк. 366; 87, арк. 21 зв.; 88, арк. 102], Одеського єврейського [89, арк. 44], Проскурівського [4, с. 160; 90, с. 341] та Харківського українських педтехнікумів [91].

Найбільш активних студентів-ліквідаторів (наприклад, Проскурівського українського педтехнікуму) нагородили значком “Геть неписьменність!” [92, с. 263]. Гарно працювала молодь Житомирського єврейського педтехнікуму, за що технікум у 1935 р. нагородили відповідною грамотою [93, арк. 255].

Разом з тим, у роботі з ліквідації неписьменності мали місце і певні недоліки. Так, з Одеського ІНО у другому триместрі 1924–1925 н.р. скаржилися, що не вистачало фінансів на проведення цієї кампанії; багато підприємств, у яких необхідно було ліквідовувати неписьменність знаходилися на далекій відстані. Студентам доводилося ходити пішки, витрачаючи багато часу [10, арк. 279]. З Київського ІНО у травні 1930 р. повідомляли, що лікнепи не мали навчальних планів, недостатньо було підручників та посібників, студентів слабко постачали пільговими квитками для проїзду до місця роботи. Крім того, їх часто перекидали з одного місця на інше [43].

Мало місце і невиконання планів з ліквідації неписьменності. Так, студенти Черкаського ІСВ у 1931 р. замість 900 осіб охопили навчанням лише 200 [94]. У ряді випадків місцеві органи влади давали нереальні плани. Наприклад, Гадяцька міська рада доручила педтехнікуму ліквідувати неписьменність у 1800 осіб. Однак, на жовтень 1930 р. навчанням охопили лише 104 особи [56, арк. 42]. Водночас, 23 жовтня 1930 р. на конференції студентів Черкаського району студент Черкаського ІСВ Іщенко скаржився, що студентству давали невеликі групи неписьменних (по 4–5 осіб). На його думку, більш продуктивною була б робота з більшими групами [67, арк. 132].

У деяких вишах до справи ліквідації неписьменності підходили формально. Наприкінці серпня 1933 р. у газеті “Шлях Жовтня” йшлося про те, що інспектор бази лікнепу Шепетівської міської ради Нижній формально поставився до питання ліквідації неписьменності, прикріпивши студентів Шепетівського педтехнікуму до неписьменних призовників 1911 року народження, не перевіряв як проводиться сам процес. 12 серпня на загальних зборах призовників прозвучало, що студенти ухилялися від покладених на них зобов'язань [96]. У 1928 р. студент Могилів-Подільського педтехнікуму Х.Нагірняк відмовився бути політкерівником на навчальному пункті допризовників, за що його виключили з комсомолу [97]. Не завжди відгукувались на заклики більшовицької влади і студенти Вінницького ІНО. Так, на прохання завідувача губнаросвіти про відрядження 10 бажуючих студентів для ліквідації неписьменності у Червоній армії керівник закладу у грудні 1920 р. відповів: “Студентів, бажуючих працювати в Червоній армії, не виявилось” [98, арк. 30]. Частина студентів самовільно покинули (“дезертували”) з роботи. Зокрема, на початку 1930 р. лікнепи залишили 32 студенти Київського ІНО [99].

Отже, одним із пріоритетних напрямів громадської діяльності студентів педагогічних навчальних закладів була їхня участь у кампанії ліквідації неписьменності серед дорослого населення, перевагу у якій роботі надавали комуністам і комсомольцям, що мали нести в маси ідеологію КП(б)У. Молодь працювала у лікнепах у якості пропагандистів, агітаторів та “ліквідаторів”. Керівництво роботою студентів з ліквідації неписьменності здійснювали відповідні комісії, які, у свою чергу, виконували вказівки комсомольських організацій і профкомів вищів, а практичну роботу студентів також координували осередки товариства “Геть неписьменність”. Упродовж 20-х рр. робота щодо ліквідації неписьменності було незадовільною. Поставлені завдання реалізувати не вдалося. У наступному десятилітті роботу активізували. Студенти проводили практичну роботу щодо ліквідації неписьменності на околицях міст, у селах, робітничих поселеннях, у військових частинах тощо. Наповнюваність лікнепів була різною, а, відтак, середнє число неписьменних, які приходилося на одного студента коливалося від 2 до 10 осіб. Молодь була ініціатором створення ряду міських шкіл малописьменних і неписьменних, гуртків лікнепу, зборів коштів на користь ліквідації неписьменності. Водночас, у роботі з ліквідації неписьменності мали місце ряд недоліків: не вистачало фінансів на проведення кампаній; недостатньо було підручників та посібників, слабе постачання пільговими квитками для проїзду до місця роботи тощо. Мало місце і невиконання планів з ліквідації неписьменності. У деяких вишах до цієї справи підходили формально.

Список використаних джерел та літератури

1. Молоткіна, В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій в умовах НЕПУ (1921–1929 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Молоткіна Валентина Костянтинівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 20 с.
2. Лаврут, О. О. Громадська діяльність студентства УСРР в 20-х рр. ХХ ст. / О. О. Лаврут // Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр. – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2009. – Вип. 26. – С. 71-80.
3. Рябченко, О. Л. Харківський інститут народної освіти ім. О.О.Потебні (1921–1930 рр.) / О.Л.Рябченко. – Харків: Харків. держ. академія міськ. госп., 2000. – 214 с.
4. Суровий, А. Ф. Технікуми Поділля в 1920-х роках / А. Ф. Суровий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 147-171.
5. Ясницький, Г. І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.) / Г. І. Ясницький. – К.: вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.
6. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.), ф. П. 136, оп. 6, спр. 20.
7. Молоткіна, В. К. Культурно-освітня діяльність молодіжних організацій на Правобережній Україні в 20-ті роки ХХ ст. / В. К. Молоткіна // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: зб. наук. пр. – Житомир: Волинь, 1999. – Ч. 2. – С. 353-359.

8. Державний архів Запорізької області (далі – Держархів Запорізької обл.), ф. Р. 3674, оп.1, спр. 114.

9. Державний архів Дніпропетровської області (далі – Держархів Дніпропетровської обл.), ф. П. 7, оп. 1, спр. 473.

10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп.5, спр. 567.

11. ЦДАВО України, ф. 166, оп.4, спр. 634.

12. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.), ф. Р. 302, оп.4, спр. 3.

13. Держархів Хмельницької обл., ф. Р. 302, оп. 4, спр. 4.

14. Держархів Хмельницької обл., ф. П. 4, оп. 1, спр. 6.

15. Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. Р. 608, оп. 1, спр. 281.

16. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 306.

17. Державний архів Миколаївської області (далі – Держархів Миколаївської обл.), ф. П. 498, оп.1, спр. 80.

18. Соїфер, М. В Миколаївському ІНО / М. Соїфер // Студент революції. – Харків, 1926. – № 1. – С. 40.

19. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, спр. 9.

20. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років / [авт. кол.: В.С.Бакіров, В.М.Духопляников, Б.П.Зайцев та ін.]. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.

21. Мазирко, В. З життя студентства Херсонського ІНО / В.Мазирко // Студент революції. – 1925. – № 4. – С. 40-42.

22. Стуканов, М. Громадська робота Бердянського педтехнікуму / М. Стуканов // Студент революції. – 1927. – № 7. – С. 88-89.

23. Держархів Вінницької обл., ф. П. 249, оп. 1, спр. 13.

24. Держархів Вінницької обл., ф. П. 249, оп. 1, спр. 20.

25. Держархів Вінницької обл., ф. П. 29, оп. 1, спр. 430.

26. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. Р. 266, оп. 1, спр. 167.

27. Держархів Запорізької обл., ф. Р. 959, оп. 1, спр. 15.

28. Орлянський, С. Ф. Матеріали к истории Запорожского государственного университета / С. Ф. Орлянський, В. Г. Ткаченко. – Запорожье: Запорож. гос. ун-т, 1998. – Вып. 1. – 76 с.

29. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 205.

30. Полтавський педагогічний технікум ім. Михайла Драгоманова в 1926 році (перше півріччя) // Бюлетень Полтавського педагогічного технікуму ім. Михайла Драгоманова. – Полтава, 1926. – № 1. – С. 8-13.

31. Державний архів Черкаської області (далі – Держархів Черкаської обл.), ф. Р. 203, оп. 1, спр. 35.

32. Молоткіна, В. Критерії класифікації громадських організацій України, які займалися культурно-освітньою роботою в період нової економічної політики (1921–1929 рр.) / Валентина Молоткіна // Наукові записки з української історії: зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім.

Г.Сковороди”, 2008. – Вип. 21. – С. 218-226.

33. Держархів Хмельницької обл., ф. Р. 3510, Оп. 1, Спр. 5.
34. Держархів Житомирської обл., ф. П. 211, оп. 1, спр. 24.
35. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Житомирська область. – К.: Знання України, 2009. – 491 с.
36. Т. Тут не все гаразд / Т. // Кузня освіти. – К., 1930. – 18 січня. – № 6. – С. 4.
37. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 1488.
38. Держархів Вінницької обл., ф. П. 292, оп. 1, спр. 5.
39. Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920–1935 роки) / [упоряд.: І. І. Лиман, В. М. Константинова] // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. – К.: Знання України, 2008. – Т. III. – 596 с.
40. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 1489.
41. Держархів Миколаївської обл., ф. Р. 1210, оп. 1, спр. 1.
42. Держархів Хмельницької обл., ф. П. 301, оп. 1, спр. 92.
43. Клименко, Й. ІНО на лікнепроботі / Й. Клименко // Кузня освіти. – 1930.– 23 травня. – № 13. – С. 1.
44. Юрженко, О. Одеському університету – сто років / О. Юрженко, З. Першина, Г. Вязовський. – Одеса: Маяк, 1965. – 100 с.
45. Діптан, І. Полтава в період непу (1921–1928 роки): проблеми та шляхи їх реалізації / Ірина Діптан // Альманах Полтавського державного педагогічного університету – “Рідний край”. – Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г.Короленка, 2011. – Вип.1 (24). – С. 195-205.
46. Олесь. Харківське студентство в поході на неписьменність / Олесь // Студент революції. – 1930. – № 6. – С. 37.
47. Солодкий, Н. Три культтрейди ХІНО / Н. Солодкий // Записки Херсонського інституту народньої освіти імені Н.К.Крупської. – Херсон, 1927. – Ч. 2. 1926–1927 академ. рік. – С. 152-154.
48. Херсонський державний університет: іст. нарис (1917–2007) / [авт. кол.: Ю. І. Беляєв, О. В. Мішуков, В. Л. Федяєва, І. В. Самсакова]. – Херсон: Херсон. держ. ун-т, 2007. – 352 с.
49. Студенти ХІНО навчають неписьменних // Наддніпрянська правда: щоденна робітничо-селянська газета Херсонського окрКП(б)У, ОВК, ОРПС та міськради. – Херсон, 1930. – 10 січня. – № 8 (562). – С. 6.
50. Держархів Чернігівської обл., ф. Р. 608, оп.1, спр. 175.
51. Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р. 1506, оп. 1, спр. 8.
52. Держархів Житомирської обл., ф. П. 211, оп. 1, спр. 23.
53. Держархів Житомирської обл., ф. П. 211, оп. 1, спр. 30.
54. Держархів Житомирської обл., ф. П. 211, оп. 1, спр. 35.
55. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 1528.
56. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1783.
57. Державний архів Сумської області (далі – Держархів Сумської обл.), ф. Р. 4307, оп.1, спр. 141.
58. Держархів Миколаївської обл., ф. Р. 1210, оп. 1, спр. 30.
59. Профком Черкаського педтехнікума. Як ми працюємо на позавишівській роботі // Студент революції. – 1930. – № 11. – С. 43.

60. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 1558.

61. Білоусько, О. А. Новітня історія Полтавщини (перша половина ХХ століття): підруч. для 10 кл. загальноосвіт. школи / О. А. Білоусько, О. П. Єрмак, В. Я. Реве-гук. – Полтава: Оріяна, 2005. – 312 с.

62. Боровик, А. Чернігівський інститут соціального виховання за директора М.А.Балицького (1929–1931 рр.) / Анатолій Боровик // Сіверянський літопис: всеукр. наук. журн. – Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка, 2015. – № 1 (121). – С. 195-202.

63. Єрмак, О. Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка: з історії перших десятиліть діяльності / Олександр Єрмак, Галина Білик // Альманах Полтавського державного педагогічного університету – “Рідний край”. – Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г.Короленка, 2009. – Вип. 2 (21). – С. 6-23.

64. Год, Б. В. Заклади вищої педагогічної освіти в Полтаві у 1918–1933 роках / Б. В. Год, О. П. Єрмак // Історична пам’ять: наук. зб.. – Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г.Короленка, 2010. – Вип. 2. – С. 104-118.

65. Тихомиров, В. И. Роль партійних організацій України в підготовке кадрів советських учителів в педагогічних учебных заведений / В.И.Тихомиров // Наукові записки [Кам’янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Серія історико-філологічна. – Хмельницький: Вінниц. обл. книж.-газет. вид-во, 1959. – Т. VIII. – С. 20-38.

66. Самойленко, Г. В. Ніжинська вища школа: від Гімназії вищих наук до університету / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин: Ніжин. держ. пед. ун-т, 2000. – 288 с.

67. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 573.

68. ЦДАВО України, ф.166, оп.6, спр.206.

69. Державний архів Полтавської області, ф. Р. 363, оп. 1, спр. 143.

70. Сімдесят п’ять років науково-педагогічної діяльності Херсонського педагогічного інституту ім. Н.К.Крупської: кол. моногр. / [ред. моногр. А. І. Ніцой; редкол.: Ю. В. Бондарчук, В. М. Дарієнко, І. І. Кобилецький та ін.]. – Херсон, 1994. – 137 с.

71. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 266, оп.1, спр.135.

72. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1077.

73. Студентська бригада рапортує // Радянська Волинь. – 1931. – 16 лютого. – № 23 (2091). – С. 2.

74. Держархів Сумської обл., ф. Р. 4307, оп. 1, спр. 185.

75. Держархів Хмельницької обл., ф. Р. 1584, оп. 1, спр. 4.

76. Держархів Сумської обл., ф. П. 352, оп. 1, спр. 6.

77. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 10, спр. 1485.

78. Держархів Житомирської обл., ф. П. 96, оп.1, спр.507.

79. Держархів Вінницької обл., ф. П. 249, оп.1, спр.15.

80. Держархів Вінницької обл., ф. П. 249, оп.1, спр.34.

81. Держархів Вінницької обл., ф. П. 249, оп.1, спр.35.

82. ЦДАВО України, оп. 10, спр. 1495.

83. ЦДАВО України, оп. 10, спр. 1490.

84. Державний архів міста Києва (далі – Держархів м.Києва), ф. Р. 359, оп. 1, спр. 11.

85. Держархів м.Києва, ф. Р. 359, оп. 1, спр. 27.

86. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 263.
 87. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 266, оп. 1, спр. 141.
 88. Держархів Житомирської обл., ф. Р. 412, оп. 2, спр. 9.
 89. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 264.
 90. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи. Хмельницька область. – К.: Знання України, 2010. – 447 с.
 91. Титаренко. Профком Харківського Педагогічного Технікуму / Титаренко // Студент революції. – 1927. – № 8. – С. 64-65.
 92. Суворий, А. Ф. Проскурівський педагогічний технікум (1920-ті рр.) / А. Ф. Суворий // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 9. – С. 253-264.
 93. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 7, оп. 1, спр. 1079.
 94. З купи листів (Біо) // Студент революції. – 1931. – № 15. – С. 33.
 95. Держархів Черкаської обл., ф. Р. 237, оп. 1, спр. 12.
 96. Армії пролетарської диктатури – гідне поповнення // Шлях Жовтня. – Шепетівка, 1933. – 23 серпня. – № 116 (1039). – С. 2.
 97. Л. За дискредитацію геть з комсомолу (Педтехнікум, Могилівщина) / Л. // Комсомолец Прикордоння. – Кам'янець-Подільський, 1928. – 10 квітня. – № 10. – С. 1.
 98. Держархів Вінницької обл., ф. Р. 1941, оп. 1, спр. 14.
 99. Список товаришів, що дезертирували з роботи лікнепу в Бульварному підрайоні // Кузня освіти. – 1930. – 23 лютого. – № 7. – С. 2.

Oleksander Komarnitskyi

Participating of students of pedagogical educational establishments of Ukraine is in liquidation of illiteracy (20–30th XX century)

In the article the author proves that one of priority directions of public activity of students of pedagogical educational establishments was their participating in the campaign of liquidation of illiteracy among an adult population. Young people worked in campaigns against illiteracy as propagandists, agitators and "liquidators". It is marked that guidance work of students on liquidation of illiteracy was carry out corresponding commissions, that, in turn, follow the instructions of the trade union committees of the Komsomol organizations and universities, and practical work of students was also coordinated by the cells of society "Away illiteracy". An author draws conclusion, that during 20th work on liquidation of illiteracy was un satisfactory. In the next decade work was activated.

Students conducted practical work on liquidation of illiteracon the outskirts of cities, in villages, working settlements, in military parts etc. It is reported in the article, that the filled of campaigns against illiteracy was different, and the average number of illiterate, that was on one student, from 2 to 10 persons hesitated. Young people were the initiator of creation of row of municipal schools semi-literate and illiterate, groups of campaign against illiteracy, collections

of facilities in behalf on liquidation of illiteracy. The most active students-liquidators were morally stimulated: rewarded an icon "Away illiteracy" or by deeds. At the same time, the author showed the row of defects in process on liquidation of illiteracy: finances were not enough on realization of campaigns; it was not enough textbooks and manuals, weakproviding with favourable tickets for passage to job and other like that.

Keywords: campaign against illiteracy, illiteracy, students, institute.

А.Б. Комарницкий

**Участие студентов педагогических учебных заведений Украины
в ликвидации неграмотности (20–30-е гг. XX в.)**

В статье исследовано участие студентов педагогических учебных заведений в кампании ликвидации неграмотности среди взрослого населения. Молодежь работала в ликбезах в качестве пропагандистов, агитаторов и "ликвидаторов". Отмечается, что общее руководство работой студентов по ликвидации неграмотности осуществляли соответствующие комиссии, которые, в свою очередь, выполняли указания комсомольских организаций и профкомов вузов, а практическую деятельность студентов координировали ячейки общества "Долой неграмотность". Автор делает вывод, что в течение 20-х гг. работа по ликвидации неграмотности была неудовлетворительной. Поставленные задачи реализовать не удалось. В следующем десятилетии к ним возвратились с большим размахом. Студенты проводили практическую работу по ликвидации неграмотности на окраинах городов, в селах, рабочих поселениях, в воинских частях и т.д. Установлено, что наполняемость ликбезов была разной, а среднее число неграмотных, которые приходилось на одного студента, колебалось от 2 до 10 человек. Молодежь инициировала создание ряда городских школ малограмотных и неграмотных, кружков ликбеза, сборов средств в пользу ликвидации неграмотности. Наиболее активных студентов-ликвидаторов морально стимулировали: награждали значком "Долой неграмотность", грамотами. В то же время, автор показал ряд недостатков в работе по ликвидации неграмотности: не хватало финансов на проведение кампаний; недостаточно было учебников и пособий, слабое снабжение льготными билетами для проезда к месту работы и т.п.

Ключевые слова: ликбез, неграмотность, студенты, институт, техникум.

Одержано 31 серпня 2016 року